

تحقیق در تذهیب ایرانی هنوز راه ناپیموده‌ای است

بر آستان کهکشان شکنج‌های نمادین

گفت‌وگو با اردشیر مجرد تاکستانی - نقاش و محقق تذهیب ایرانی

اردشیر مجرد تاکستانی متولد ۱۳۲۸ و از نقاشان برجسته کشورمان در زمینه تذهیب، مینیاتور و قطاعی است. وی در رشته مینیاتور، شاگرد اساتیدی چون مرحوم ابوطالب مقیمی، استادعباس معیری و محمود فرشچیان می‌باشد. این هنرمند، مدت هفت سال سرپرست کارگاه مینیاتور و تذهیب در موزه شهدا بوده که حاصل این سالها، تولید بیش از هزار اثر هنری است که در موزه شهدا و اسناد موجود محفوظ است. استاد تاکستانی، در حال حاضر سرپرست کارگاه مرمت و صحافی سنتی، مرمت نسخه‌های خطی و نفیس آستانه مقدسه حضرت معصومه (س) است.

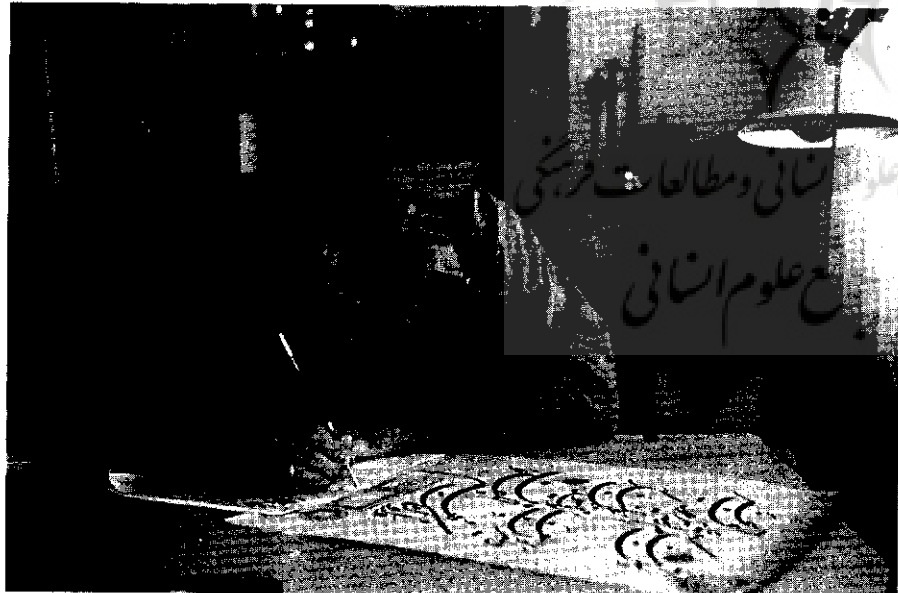
همچنین تألیفات این هنرمند که حاصل سالها تحقیقات در نقاشی ایرانی و تاریخ هنر ایران می‌باشد، شامل مقدمه تشعیر، خودآموز طراحی حیوانات و تشعیر در هنرهای کتاب‌آرایی شامل ۱۲ فصل همراه با طراحی و بیان اصطلاحات، شبیه تذهیب (اولین کتاب آموزش تذهیب و اصطلاحات) و راهنمای نقاشی در هنرهای کتاب‌آرایی است. کتاب دیگری نیز با عنوان «مبانی هنرهای تجسمی ایرانی» یا خودآموز درسه جلد از وی در دست انتشار است.

همچنین نمایشگاه‌های متعددی از آثار این هنرمند در قالب انفرادی و گروهی در خارج و داخل کشور برپا شده‌اند. استاد تاکستانی «تذهیب» را چنین تعریف می‌کند: «تذهیب در لغت نامه به معنای طلا نود نمودن و زراتدود کردن آمده، در نقاشی ایرانی یا مینیاتور به نوعی طراحی و نقاشی همراه گل و گیاه اطلاق می‌شود که دارای اصطلاحاتی است کاملاً تخصصی، همراه با نظمی دقیق. نظم در گردش ساقه‌های گل و گیاه و شاخه‌های اسلیمی همراه با طلا و رنگ‌های دیگر به یک اثر تذهیب، جلوه‌ای خاص می‌دهد. تذهیب را برای تزئین کردن نسخه‌های خطی به کار می‌گیرند و طرح و ساخت و ساز آن و رنگ‌بندی آن با طراحی قالی کاملاً متفاوت است.»

در زمینه هنر تذهیب، تذهیب نسخه‌های قرآنی و نقش این رشته از هنر نقاشی در اعتلای فرهنگ اسلامی گفت‌وگویی با استاد تاکستانی انجام داده‌ایم که در پی می‌آید.

○ در ابتدا لطفاً قدری درباره تاریخچه هنر تذهیب در ایران که تذهیب نسخه‌های خطی از جمله کارهای قرآنی را نیز شامل می‌شود، توضیحاتی بفرمایید؟

○ به طور کلی در زمینه تذهیب، بخصوص تذهیب در نسخه‌های خطی از جمله قرآن‌ها و کتاب‌های دعا، تحقیقاتی کمی صورت گرفته و کمتر کسی در این زمینه به تحقیق پرداخته است. در کتابی هم که به عنوان آخرین کتاب در زمینه تذهیب توسط «مارتین لینگز» تحقیقاتی انجام شده است (چاپ مجدد آن دوباره به چاپ رسیده) یک تعریف شخصی از تذهیب ارائه شده که این تعریف از برداشت «لینگز» از تزئین و تذهیب نسخه‌های خطی قدیمی یهودی و مسیحی ناشی می‌شود. به هر حال، آنچه که به عنوان تحقیق در مورد تذهیب ایرانی صورت گرفته و یا مقالاتی که در این باره ارائه شده‌اند، به دلیل نداشتن مدارک مستند و نداشتن زمینه علمی‌شان قابل استفاده نیستند. اما در تحقیقاتی که خودم، بخصوص در زمینه تاریخچه تذهیب از هزاره دوم قبل از میلاد انجام داده‌ام - که البته برای این بحث اگر از دوره ساسانی شروع کنیم، کافی است - مشخص می‌شود که سابقه این نقشها در قدیمی‌ترین دوران در ایران رواج داشته است. حال، این نقشهایی را که در ایران استفاده می‌کرده‌اند، در مصر، چین و هند نیز همزمان استفاده می‌کرده‌اند و هیچکدام از اینها نمی‌تواند دلیل قانع‌کننده‌ای باشد بر این که ما نقشها را از کشورهای مذکور گرفته‌ایم و یا آنها از ما گرفته‌اند. چون هر کدام از این نقشها ویژگی‌های خاصی دارند که محققین می‌توانند از نظر عملی و نظری دقیقاً آنها را معرفی کنند. به طور خلاصه اگر تاریخچه تذهیب را از دوره ساسانی بررسی کنیم، متوجه می‌شویم که در ۵۰۰ سال حکومت ساسانی، تمام نقش‌هایی را که در معماری و تزئینات یافته‌های پارچه‌ها و در کتاب‌آرایی و بخصوص تزئیناتی که در ظروف استفاده می‌کرده‌اند، به عنوان دلیل و مدرک ادامه آن در قرون اولیه اسلامی تا قرن ششم و هفتم تا دوره تیموری و صفوی و الی آخر می‌باشد.

در واقع نقشهایی از دوره ساسانی هنوز در آثار تذهیب ما وجود دارند، که ما نتوانسته‌ایم شکل آنها را تغییر دهیم. چرا که این نقشها به قدری قوی و تثبیت شده هستند، که تغییر آن برای هنرمندان در طول تاریخ از قرون اولیه اسلامی تا زمان حال، میسر نبوده است. اکنون، نقش مایه‌های تزئینات از دوره ساسانی به صورت بسیار اندکی در اختیار ما قرار دارد، ولی همین مقدار اندک، این امکان را به ما می‌دهد تا بتوانیم تحقیقی موجز را در اختیار کسانی که می‌خواهند، به صورت نظری از آن استفاده کنند، قرار دهیم. از قرون اولیه اسلامی و بعد از شکست امپراطوری ساسانی و غلبه مسلمانان

اصول کار شده در دوره تیموری، در زمینه تذهیب و رنگ آمیزی، بسیار منظم تر نسبت به دوره صفوی هستند. پس از دوره صفویه نیز، دوره فترتی ایجاد می شود. یعنی در دوره افشاریه و زندیه، به خاطر فاصله کوتاه حکومت شاید هنرمندان نتوانستند آنطور که لازم بود، کار کنند. بنابراین، هنر صفوی بخصوص تزئین کاخها و تذهیب نسخه های خطی حفظ می شوند. در دوره قاجاریه نیز، یک به هم ریختگی و آشفتگی هنری ایجاد می شود. شاید اغلب تصور بر این باشد که آثار هنری در دوره قاجار، به نوعی اجرا شده اند که بسیار شیرین، زیبا و پر قدرت هستند. ولی وقتی این آثار را با آثار دوران صفویه و تیموری مقایسه کنیم، متوجه می شویم از یک ناهماهنگی و ناهمگونی خاصی برخوردارند. یعنی هنر ایللیاتی ایران را نشان می دهد که رنگها بسیار شاد، ناپخته و طرحها نامنظم اند. اما، در عین حال وقتی در کنار یکدیگر قرار گرفته اند. بسیار زیبا به نظر می رسند. به هر حال، کارهای قوی در زمینه تذهیب و آن شکوه و جلال به کار رفته در قرآن ها و نسخه های خطی دوران قاجاریه، هیچگاه نتوانستند جای آثار دوران صفوی و تیموری را بگیرند. در واقع، عدم پیشرفت تذهیب و نقاشی بخصوص در کتاب آرایبی در دوره قاجاریه مشهود است که از نظر هنری در سطح نازلی قرار دارند.

○ آیا کارهای قرآنی انجام شده در این دوره (قاجاریه) نیز به لحاظ هنری چنین هستند؟

○ بله. البته این آثار همانطور که گفتم خیلی زیبا به نظر می آیند، ولی هیچگونه هماهنگی به دنبال ندارند. برای مثال در گلها، ساقه ها و گردشها نامنظم و رنگها، رنگهای ایللیاتی هستند. ولی جلدها بسیار زیبا کار شده اند. و در زمینه گل و مرغ و کار لاکمی نیز موفق بوده اند. همچنین در دوره قاجار در کار قلمدان، یعنی تصاویر و تزئیناتی که در قلمدان ها انجام داده اند، توانسته اند توانایی های دوره صفوی و تیموری را حفظ کنند.

○ به طور کلی هنر تذهیب در جهت اعتلای فرهنگ اسلامی و قرآنی چقدر می تواند نقش داشته باشد و جایگاه آن در این میان چیست؟

○ در طول تاریخ قبل از اسلام نیز بر روی این آثار، یعنی نسخه های خطی و یا پیام های الهی کار شده است. برای مثال، در تورات، انجیل و نسخه های خطی دیگر که به ادیان مختلف مربوط می شده، کارهای هنری صورت می گرفته است و هر قدر که به معنویت و به منبع الهی والوهیت نزدیکتر می شوند، سعی در بیشتر جلوه دادن و زیباتر نشان دادن صفحات کتاب آسمانی، بیان و گفتار الهی داشتند. مثلاً، در دوره ساسانی در کتاب «مانی» نقاشی، که یکی از معجزات مانی پیامبر بوده، و اکنون چند برگ از این کتاب به دست ما رسیده است، شاهد تزئیناتی هستیم که اثر خاصی در بیننده برجای می گذارد. در دوره اسلامی نیز به همین ترتیب است. یعنی این شکوفایی هنری، زمانی به اوج خود می رسد که با پایه پای آثار الهی و قرآنی به جلو گام برمی دارد. از طرفی، «دوست محمد» در مقدمه کتاب ابراهیم میرزای صفوی نقل می کند که برای اولین بار، کسی که اولین نقش تذهیب را بر حاشیه قرآن کریم ترسیم کرد، حضرت علی (ع) بوده است. بنابراین، علاوه بر توانایی هایی که در هنرمندان وجود داشته، اعتقاد و ایمان آنها باعث می شود که کارهای خود را با آن همه ظرافت، دقت و با احترام در حاشیه قرآن ها انجام دهند و ما امروز شاهد این مسأله هستیم. مثلاً قرآنی که مربوط به دوره «اولجایتو» است، بسیار زیبا آرایش شده است. به طوری که سر سوره ها و خطوط نوشته شده، نشان می دهند که هنرمندان این آثار، اعتقاد خاصی به آنچه که می آفرینند، داشته اند. در حالی که شاید بتوان این

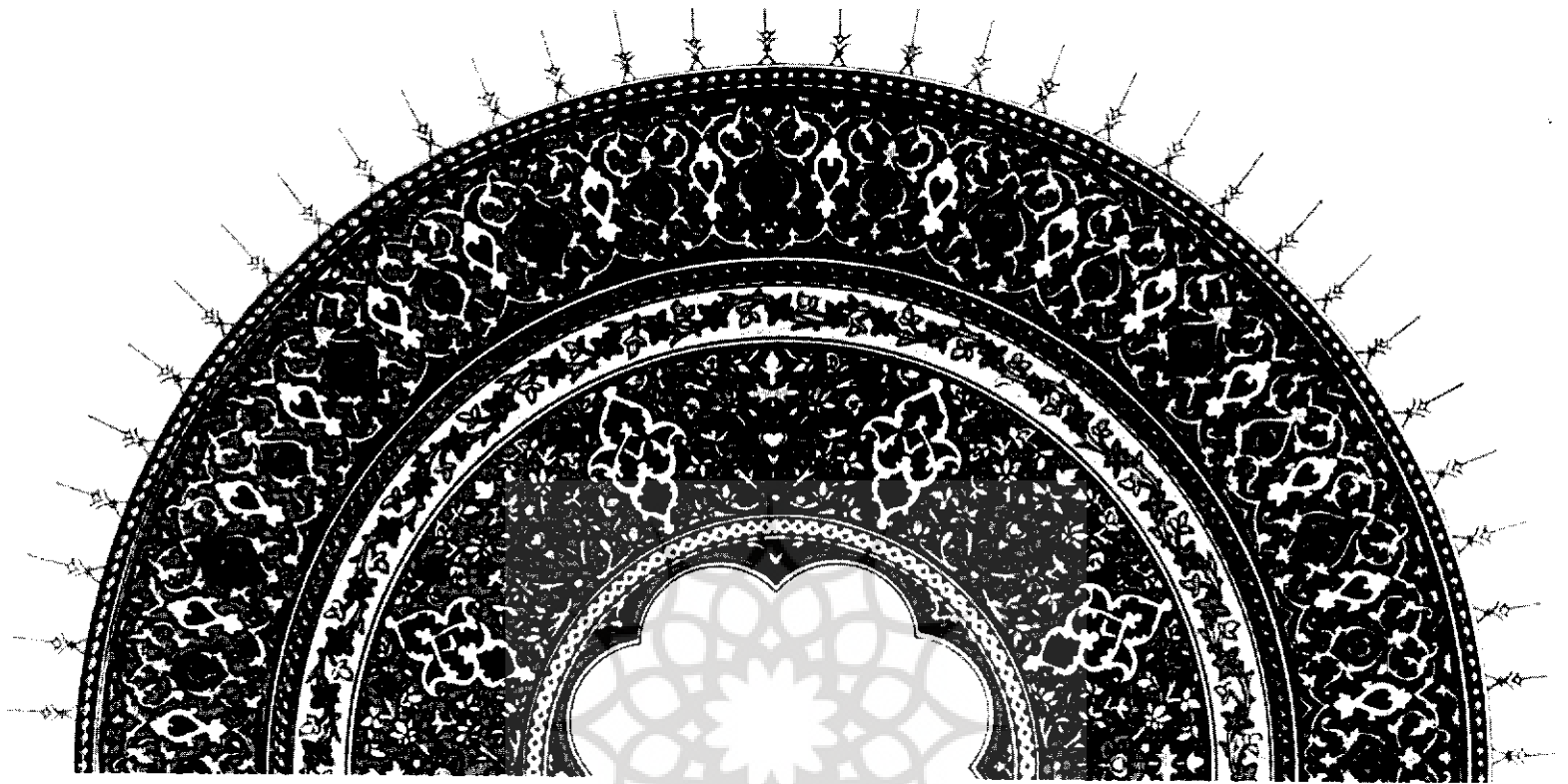
بر ایران و بخصوص بر کشورهای دیگر، تمامی هنرهایی که در این کشورها مرسوم و رایج بوده اند، به تمدن اسلامی شهرت می یابند. ولی آنچه که از نظر نقش مایه های تزئینی، بخصوص در کتاب های مذهبی و قرآن مطرح است، آثار برگرفته از دوران ساسانی است. یعنی همه نقش هایی که در تذهیب، تزئینات و حتی صحافی نسخه های خطی به کار رفته، (هر چند که بعضی از آنها را به کشورهای همجوار نسبت می دهند و این نسبت ناروایی است. چون به هیچ وجه به طور مخفیانه این کار را انجام نداده اند) مربوط به دوران ساسانی است. آنچه از نقش های قرون اولیه اسلامی که به صورت بسیار ساده، در حاشیه کتاب ها و پایان آیات و سر سوره ها ترسیم شده اند، برمی آید، این است که شاید در آن دوره، هنرمندان از ترس اینکه میاد مورد لعن و نفرین قرار گیرند، به ندرت بر روی نقش ها کار می کرده اند. تا اینکه به هر حال این نقش ها رواج می یابد و این تزئینات از قرون سوم و چهارم شروع می شوند و حجم آنها رو به افزایش می گذارد. در واقع، از دوران حکومت عباسی و ملوک الطوائفی در ایران در مناطق مختلف از این نقشها و تزئینات تا قرن ششم، قبل از حمله مغول استفاده می کرده اند. یعنی تا قرن ششم، هنر ایران از نظر تذهیب، کتاب آرایبی و صحافی به اوج خود رسیده و تزئیناتی که برای قرآن ها، کتاب ها و حتی در معماری و ظروف در دوره ایلخانان مغول به کار گرفته می شده اند، نشان دهنده این است که نقشهای مذکور در قرون ششم و هفتم، به تکامل رسیده اند و ما می توانیم از این لحاظ، مقایسه هایی در دوره های مختلف داشته باشیم. برای نمونه در مقبره سلطان اولجایتو (از ایلخانان مغول) که در سلطانیه واقع شده است، بزرگترین آثار و نمونه های تذهیب چه در قرآن، چه در معماری و چه در تزئینات دیگر مشاهده می شوند. بعد از دوران حمله مغول به مدت ۳۴ تا ۳۶ سال، یک رکود هنری و شاید اقتصادی و فرهنگی در ایران به وجود می آید، ولی به تدریج در دوره ایلخانان مغول، این بخشها دوباره زنده می شوند و رواج می یابند و تا دوره اسلامی ادامه پیدا می کنند.

○ ادامه این روند و پیشرفت آن در زمینه کتاب های قرآنی چگونه بوده است؟

○ بخش اعظم استفاده از این نقشها و تذهیب ها مربوط به قرآن بوده است و به موازات قرآن، در مورد شاهنامه مصداق دارد. چون ایرانیان اهمیت بسیاری برای شاهنامه قایل بودند. ولی بیشتر در مورد قرآن های خطی و قرآن هایی که برای سلاطین نوشته می شدند (بخصوص قرآن هایی که برای ابوسعید و سلطان اولجایتو تحریر شدند) استفاده بسیاری از نقش و تذهیب شده است. در دوران تیموری نیز، به همین ترتیب، نسخه های خطی دیگری رواج یافته و نوع خط و فرم انواع خطوط تغییر و تکامل می یابند. در واقع، آثار هنرمندان در زمانهای مختلف، بخصوص در دربار سلاطین که کارگاههای هنری به صورت مستقل عمل می کرده و تحت حمایت سلاطین بوده اند، به اوج خود می رسند و تزئینات کتاب، جلدسازی و صحافی بی نظیر می شوند. اکنون، نمونه های این جلدها را می توانیم در موزه های مختلف دنیا ببینیم؛ بخصوص صحافی قرآن یعنی جلد و ورودی قرآن که دارای هماهنگی خاصی بوده است.

زمانی که هنر تیموری به دوره صفوی منتقل می شود، یک دوره انتقالی در چهار بخش به وجود می آید، که در این بخشها، مکاتب تذهیب تغییر می کنند. به عبارت دیگر، چهار مکتب معروف به بخارا، صفوی، عثمانی و مکتب هندو ایران ایجاد می شوند. به نظر من آنچه در دوره صفوی به اوج خود رسیده بود، نتوانست همه آثار آنی که در دوره تیموری ایجاد شد، به وجود بیاورد. به همین دلیل گاهی در مقایسه می بینیم که

نقشهایی از دوره ساسانی هنوز در آثار تذهیب ما وجود دارند، که ما نتوانسته ایم شکل آنها را تغییر دهیم. چرا که این نقشها به قدری قوی و تثبیت شده هستند، که تغییر آن برای هنرمندان در طول تاریخ از قرون اولیه اسلامی تا زمان حال، میسر نبوده است

تا قرن ششم، هنر ایران از نظر تذهیب، کتاب‌آرایی و صحافی به اوج خود رسیده و تزئیناتی که برای قرآن‌ها، کتاب‌ها و حتی در معماری و ظروف در دوره ایلخانان مغول به کار گرفته می‌شده‌اند، نشان‌دهنده این است که نقش‌های مذکور در قرون ششم و هفتم، به تکامل رسیده‌اند

نماید. این موضوعی است که در طول تاریخ این هنر وجود داشته است. البته گاهی این مسأله به سفارش دهنده نیز بستگی دارد. مثلاً یک سفارش دهنده، قرآنی را ممکن است سفارش دهد که صفحات تذهیب آن با یکدیگر متفاوت باشند. نمونه‌های چنین قرآن‌هایی در موزه هاموجود است؛ از جمله در موزه مشهد مقدس، قرآنی وجود دارد که در حدود هفتاد یا هشتاد صفحه آن تذهیب شده و هیچکدام از تذهیب‌صفحات آن، یکی نیست و با هم متفاوت اند. همچنین قرآنی که در دوره فتحعلی شاه نوشته شده که تکرار در تذهیب صفحات آن مشاهده نمی‌شود و علاوه بر اینها، می‌توان از قرآنی نام برد که اکنون در موزه آستانه مقدسه حضرت معصومه (س) موجود است و به خط مرحوم محمد شفیع و در اواخر دوره صفوی تحریر شده است. در این قرآن نیز، هر کدام از سرسوره‌ها دارای طراحی خاصی هستند. بنابراین، یک مذهب (تذهیب کار) هر قدر توانا باشد، چنانچه از قالب‌های قدیمی و با همان اصطلاحات و فرم‌بایره بگیرد، تنها یک کننده کار و یک صنعتگر است. ولی اگر با همان سنتها، فرمها و نقش‌ها، حرکت دیگر و ابداعی در تذهیب به وجود بیاورد، کار خلاقه انجام داده و اثر هنری به وجود آورده است. اما به هر حال، من فکر می‌کنم، خود هنر تذهیب به واسطه فن و تکنیک آن، اصلاً همین است. یعنی دارای تکراری است که به کار، زیبایی می‌دهد و این مسأله را بیشتر در کتاب‌هایی که به معرفی مکتب فلاماندرزی شهرت دارند و یا در قرآن‌هایی که در اسپانیا کار شده‌اند، شاهد هستیم.

○ لطفاً در مورد فعالیتهای هنری خودتان در زمینه کارهای قرآنی توضیحاتی بفرمایید؟

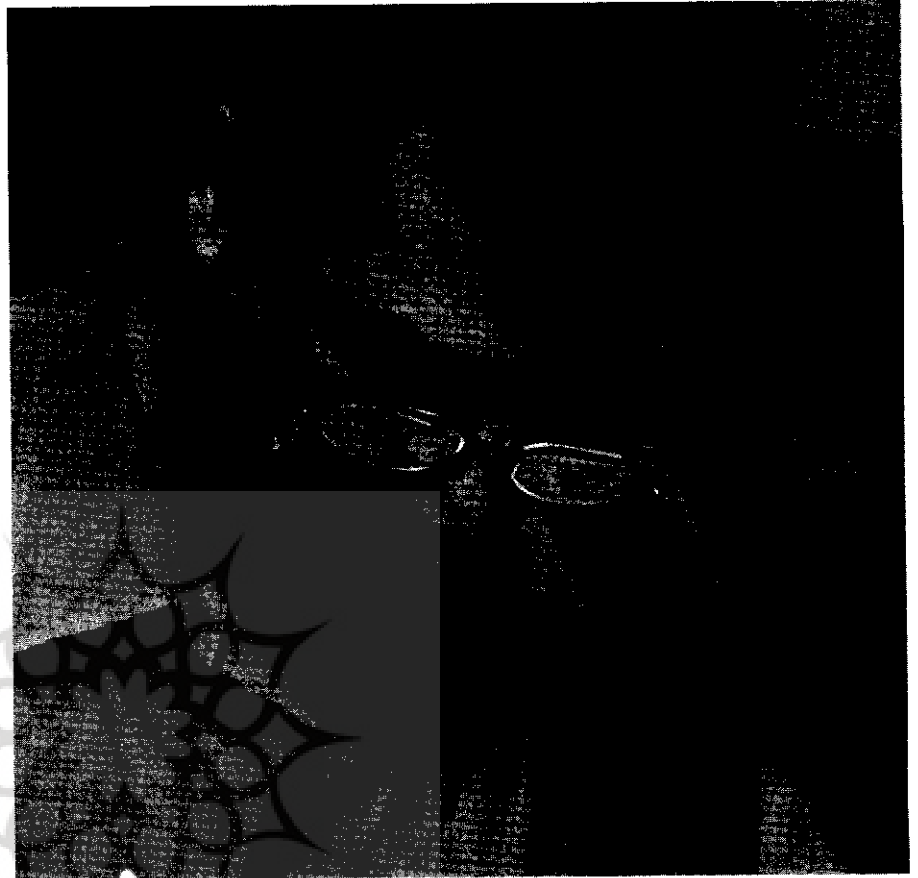
○ بخش اعظم فعالیت من در کارگاه هنری آستانه مقدسه معصومه (س) در زمینه تعمیر و مرمت نسخه‌های خطی و صحافی این نسخه‌هاست. ما در این کارگاه حجم بسیاری از نسخه‌های خطی بخصوص قرآن‌هایی را که مربوط به قرون

مسأله را کمتر در دوره ساسانی مشاهده کرد. از طرفی، برخی از قرآن‌های تذهیب شده بخصوص در قرون اولیه اسلامی، به احتمال بسیار قوی توسط هنرمندان دیگری مثل یهودی‌ها، مانوی‌ها و نستوری‌ها کار شده‌اند و ما دست هنرمندان این ادیان را در کارهای قرآنی خودمان می‌بینیم که به شکل تزئینات صورت گرفته است و البته در این مسأله هیچ اشکال و منافاتی هم وجود ندارد. چون آنها هم کتاب‌های الهی خود، مثل تورات و انجیل را نقاشی می‌کرده‌اند. همچنین این امکان وجود دارد که این کارها به طور سفارشی به آنها ارجاع داده شده باشد و این هنرمندان نیز انجام داده‌اند. به هر حال به طور مسلم، قرآن در میان نسخه‌های خطی دیگر، موثرترین نسخه برای هنرمندان از نظر الهی بوده و برای سفارش دهندگان نیز ارزش ویژه‌ای داشته است. به همین دلیل، کارهای هنری بسیاری بر روی کتاب آسمانی مسلمانان اجرا شده‌اند.

○ آیا تکرار یک نوع تذهیب در صفحات قرآنی جزء اصول کار این هنر است و یا می‌توان قرآنی با تذهیب‌های متفاوت تهیه کرد و در واقع، آن را از یکناختی و تکرار تذهیب خارج کرد؟

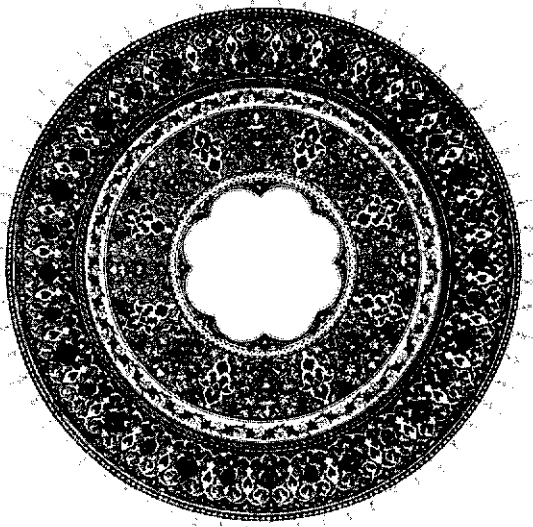
○ تا زمانی که تذهیب به مرحله تکامل و تحول نرسیده و بدعتی در آن به وجود نیامده، مانند خط، به عنوان یک فن به شمار می‌رود. همانطور که می‌دانیم خط، یک فن است چون تکرار قاعده مند شده است. در واقع، تا زمانی که هنرمندی این قالبها را نشکسته و خط را تغییر نداده است، این خط در قالب خود قرار دارد و کسی که این فن را متحول می‌کند، یک هنرمند است. بنابراین، بقیه همه تکرار می‌کنند. در مینیاتور، تذهیب و هنرهای دیگر نیز همینطور است. حال در تذهیب، به دلیل اینکه یک فن خاصی است؛ در تکرار آن است که این زیبایی‌ها به وجود می‌آید. به عبارتی، این تکرار باعث می‌شود که بیننده لطافت و زیبایی این شکلها و نقوش را احساس کند و آن را دنبال

این بخش شامل کارگاهی با یک تیم کوچک است که با وسایل بسیار محدود به کار مشغول است. در آنجا ابتدا پس از انجام یک هماهنگی و مشورت با یکدیگر، کارها را الویت بندی می کنیم. نسخه هایی که ما در اختیار داریم، غالباً پوسیده و از بین رفته اند. ما آنها را اکت زدایی می کنیم و بعد صفحات شماره گذاری شده و طبق روشهای قدیمی که کاغذها را متن و حاشیه می کردند، کاغذ را نسبت به قرآنی که باید مرمت شود، کار بر روی آن انجام می گیرد. همچنین، به کاغذ رنگ زده می شود و نشاسته می خورد و به قولی زرافشان می شود. سپس لبه های کاغذها، نازک و به یکدیگر چسبانیده می شوند. در ضمن اگر لبه کاغذ، خوردگی داشته و ناصاف باشد، این قسمتها را از بین نمی بریم و با همان ترتیب متن و حاشیه می کنیم. سپس کاغذها دوخته شده و نسبت به زمان آنها، برایشان جلد طراحی و ساخته می شود. یعنی قرآنی که مثلاً مربوط به قرن سوم و یا چهارم است، براساس نوع تزئیناتی که در آن قرون استفاده می کردند و جلدشان را می ساختند، ما نیز کار طراحی و ساخت آنها را انجام می دهیم. اگر تذهیب آن نیز، احتیاج به تعمیر و مرمت داشته باشد، سعی می کنیم تاجایی که ممکن است، آن را حفظ کنیم و آن را تغییر ندهیم. به هر حال، ما با امکانات محدود ولی با استفاده از افراد ماهر به این فعالیت مشغول هستیم. علاوه بر کارگاه ما، شاید در ایران سه گروه باشند که اکنون به کار تعمیر و مرمت قرآن ها و نسخه های قدیمی مشغولند: خانواده عتیقی ها که کار صحافی و مرمت نسخه های خطی را از دوره قاجاریه، نسل به نسل انجام می دهند. کارگاه دیگری هم در مشهد مقدس وجود دارد که سالیان درازی به این کار مشغول است و کارگاه جدیدی نیز در شاه عبدالعظیم ساخته شده است که در این زمینه فعالیت می کند. کارگاهی که ما در آن کار می کنیم، از سال ۷۰-۷۱ توسط آقای کشفی در قم تأسیس شده است. در واقع، ما در این کارگاه، هم به یک کار عملی و هم به کار تحقیقی مشغول هستیم. یعنی ما به نسخه شناسی، شناخت خطوط مختلف و شناخت اینکه خط مربوط به چه منطقه ای است، می پردازیم. همچنین، نوع کاغذ و نوع چرم را تشخیص می دهیم. چرمهایی که در این کارگاه ساخته می شوند، به جرأت می توان گفت پانصد سال دوام دارند. چون همان روش سنتی قدیم در مورد آنها اجرا می شود. البته بسیاری از کارهای دیگر هم هست که در قدیم انجام می شده و ما هنوز توانایی انجام آن را پیدا نکرده ایم. چون روشها و ابزارهای خاصی بوده اند که ما آنها را دیگر نمی توانیم تهیه کنیم.

سوم و چهارم تا دوره قاجاریه و دوره معاصر هستند و صدمات بسیاری دیده اند. با روشهای سنتی که خودمان در کار تعمیر و سفارشات که در زمینه تعمیر نقاشی و قلمدان به کار می بردیم، مرمت می کنیم. این اقدام برای خود من از نظر فرهنگی مهم است. در زمینه تذهیب نیز توانسته ام براساس همین قالبهای تذهیب و فرمهای سنتی آن، طرح نوبی به وجود آورم و بدعتی انجام دهم که ممکن است بعضی معتقد به آن نباشند. در واقع خواستم کاری کنم تا کسی که تذهیب کار می کند، بداند با تذهیب هم می توان یک تابلو و اثر نقاشی به وجود آورد؛ بدون اینکه تکرار در این کار باشد. تاکنون موضوعات و داستانهای قرآنی مختلفی را به شیوه تذهیب آرایه داده ام که برخی از آنها عبارتند از: داستان موسی و اژدها، داستان یوسف در چاه، یونس در شکم ماهی و داستان اصحاب فیل. در این آثار تماماً روش و تکنیک تذهیب به کار رفته اند که در ضمن، من الگوها را تغییر داده ام. یعنی فرمها از حالت قراردادی تغییر یافته اند. بنابراین، این روش تذهیب، مانند روش قبلی آن نیست که یک قانون و قرارداد وجود داشته باشد که مثلاً براساس آن، از یک ترنج و یک سر ترنج و از یک شاخه اسلیمی استفاده شود. پس در روش جدید، باید یک طراحی قوی تر انجام شود و به عبارتی، یک داستان پردازی برای این کار صورت گیرد. چون تعداد رنگها زیاد می شوند و دیگر به چند رنگی که در تذهیب استفاده می شود، محدود نیست. بخش دیگری از کار من نیز مربوط به تحقیق در این زمینه است. کتابی در زمینه تذهیب نوشته ام که جلد دوم آن، کامل کننده کتاب قبلی است. اکنون نیز مشغول تحقیق بر روی بخش دیگری هستم که مربوط به ریشه یابی نقشهای ایرانی از هزاره دوم قبل از میلاد تا دوره قاجاریه و مقایسه آنها در پایان فصل های کتاب است.

«دوست محمد»
در مقدمه کتاب ابراهیم
میرزای صفوی نقل می کند
که برای اولین بار،
کسی که اولین
نقش تذهیب را بر حاشیه
قرآن کریم ترسیم
کرد، حضرت علی (ع)
بوده است

○ در بخش مرمت و تعمیر نسخه های قرآنی در آستانه حضرت معصومه (س) چه فعالیت هایی انجام می شوند؟